

באר יעקב

שיעורי הגאון האדיר
רבי יעקב גרינוולד שליט"א

פרשת ויחי תשפ"א

יו"ל ע"י
כון טעם התורה



לעלוי נשמת

האי גברא רבא ויקירא
אוהב תורה ומוקיר רבנן ותלמידהון
בכל לב ונפש
עשה תורתו קבע ומלאכתו ארעי

הרה"ח ר' יצחק בן הרה"ח ר' יונה ז"ל
רובין

נלבע י"ב אייר ש.ז.

ת.נ.צ.ב.ה.

לתרומות והנצחות

הערות והארות

ניתן לפנות למייל

taamhatoreh@gmail.com

עיצוב ועימוד

נ.א. 0533153305

פרשת ויחי

גדר תשלומי מנחה בערבית

תפילת ערבית רשות במקום מצוה עוברת * תפילת תשלומי מנחה במקום מצוה עוברת * מח' הפמ"ג והתהלה לדוד אם יוצאים תשלומי מנחה במעין שבע * מח' הצל"ח והרש"ש בגדר תשלומי מנחה * מח' הבאר היטב והמאמר מרדכי בהנ"ל * שי' רש"ק שבמקום תשלומין גם הערבית נעשה חובה * ההכרעה במקום מצוה עוברת להנ"ל

ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש וגו' (כה, יא)

וכן נראה מסברא, שעצם תפילת ערבית אינה רשות, שכן ערבית הוא נגד האמורים שהקריבו בלילה, והקרבת האימורים הוא חובה ולא רשות.

התוס' (כו. שם) הוכיחו כן מדברי הגמ' (שם): 'טעה ולא התפלל ערבית מתפלל שחרית שתיים', ואם הוא רשות למה צריך להשלים תפילת ערבית אם לא התפלל. כמו כן הוכיחו מדברי הגמ' (שם ל.) 'טעה ולא התפלל יעלה ויבא בלילה אין מחזירין אותו, משום שאין מקדשין את החודש בלילה', ואם תפילת ערבית רשות למה צריך לטעם זה שאין מקדשין את החודש בלילה, תיפוק ליה משום שאינו חובה^א. מכל זה מוכח שגם למאן דאמר תפילת ערבית רשות, היינו רק

בגמ' (ברכות כו.): 'יעקב תקן תפילת ערבית, שנאמר ויפגע במקום וילן שם, ואין פגיעה אלא תפילה, שנאמר (ירמיהו ז, טו) ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע ב'.'

**תפילת ערבית רשות
במקום מצוה עוברת**

נחלקן התנאים (שם כו.): אם תפילת ערבית הוא רשות או חובה. לדעת רבי יהושע תפילת ערבית רשות, ולדעת רבן גמליאל חובה. וכתבו התוס' (שם ד"ה הלכה; שם כו. ד"ה טעה), שגם לדעת רבי יהושע, אינו רשות אלא לענין שיש לבטלה מפני מצוה עוברת, אבל אם אין מצוה אחרת עוברת, ודאי יש חובה להתפלל ערבית.

א. יש מי שכתב (ישועות יעקב או"ח סי' קפח ס"ק ה; שם סי' תכב ס"ק ב) לתרץ את קושיית התוס', למה צריך לטעם שאין מקדשין את החודש בלילה, תיפוק ליה משום תפילת ערבית רשות. על פי שיטת

חובה, ותפילת חובה יש להתפלל אף במקום מצוה עוברת.

כדי להכריע בשאלה זו, יש לעיין תחילה האם תפילת השלמה של מנחה נחשבת לתפילת חובה. שיש מקום לומר, שאף שתפילת מנחה הוא תפילת חובה, אולי אין זה אלא כשמתפלל מנחה בזמנו ובמקומו, אבל כששכח להתפלל בזמנו, ומשלימה בתפילת ערבית, שעצם תפילת ערבית הוא רשות, יתכן שגם ההשלמה של מנחה הוא רשות.

מח' הפמ"ג והתהלה לדוד אם יוצאים

תשלומו מנחה במעין שבע

ומצינו מחלוקת בדברי האחרונים בדבר זה. שבפרי מגדים (או"ח סי' קכו בסוף מש"ז) מפורש שתפילת ההשלמה של

לענין מצוה אחרת שהיא עוברת, שאז נדחה תפילת ערבית מפניה, אבל אין לו לבטל תפילת ערבית לחינם.²

תפילת תשלומו מנחה

במקום מצוה עוברת

הנה, קיימא לן (שו"ע או"ח סי' רלד סעי' ב) שאם שכח להתפלל מנחה מתפלל ערבית שתים, ראשונה לתפילת ערבית ושניה להשלמת תפילת המנחה. מעתה יש לעיין, מה דינו של מי ששכח להתפלל מנחה שצריך להשלים ערבית, ויש לו מצוה עוברת, האם גם בזה נאמר שמקיים את המצוה עוברת, מפני שתפילת ערבית רשות, או שמא באופן זה יש לו להתפלל אף שהמצוה נדחית, מאחר שצריך להשלים תפילת מנחה שהוא תפילת

הפוסקים (ראה טור או"ח סי' קפח בשם רבינו יחיאל) הסוברים שהשוכח יעלה ויבוא בברכת המזון בראש חודש שחל בשבת, צריך לחזור ולברך, מאחר שמחויב לאכול היום פת והברכת המזון הוא חובה, שמכל מקום בליל שבת אין צריך לחזור ולברך, משום שאין מקדשין את החודש בלילה, שבה לא שייך טעם שתפילת ערבית רשות. אך למעשה נפסק (שו"ע שם סעי' ז), שלעולם אינו חוזר בברכת המזון משום יעלה ויבא בראש חודש, ואף אם חל בשבת, מכיון שחייב האכילה של היום אינו משום ראש חודש אלא משום שבת. וראה עוד מה שהעיר עליו הפני מנחם בספרו תורתך שעשועי (פרשת בא).

עוד יש לתרץ על פי שיטת היעב"ץ (מור וקציעה סי' קפח; הובא בבערי תשובה סי' רסח ס"ק ב, עיין שם שכן משמע

גם בכמה מקומות בזה; וראה עוד מה שכתב בבביאור דברי היעב"ץ בשואל ומשיב תליתאה ח"ב סי' ג; רביעאה ח"ב סי' מד), שתפילת ערבית של שבת לכולי עלמא הוא חובה, ואם כן צריך לטעם של אין מקדשין את החודש בלילה לערבית של ראש חודש שחל בשבת.

ב. עוד הוסיפו התוס' שם, שתפילת ערבית נחשבת לרשות, לענין שאם יש לו טירחא אין מטריחין אותו, כמבואר בשבת (טו) שאם כבר התיר את חגורתו כדי לאכול, אין צריך להתפלל לפני האכילה למאן דאר תפילת ערבית רשות. ע"כ תוכן דבריהם. וצריך לעיין היטב מהו הגדר המדויק של תפילת ערבית לפי התוס', שהרי אם הוא חובה ודאי אין להקל בזה במקום טירחא או במקום מצוה עוברת. וראה בתלמידי רבינו יונה (ברכות כו). שכתבו שתפילת ערבית הוא 'מצוה' ושאר התפילות הם 'חובה', ולכן נקראת תפילת ערבית 'רשות', משום שכלפי תפילות האחרות נחשבת לרשות.

רשות, גם המנחה הוא רשות. ואף הביא משו"ת מהרי"ל (סי' קלה) שם מפורש דלא כפרי מגדים, שאפשר לצאת גם תפילת התשלומין בברכת מעין שבע. ועל כרחק שגם תפילת התשלומין הוא רשות. ע"כ תוכן דבריו.

מח' הצ"ח והרש"ש
בגדר תשלומי מנחה

אמנם בדברי הצ"ח (ברכות כו.) מבואר שנקט כהפרי מגדים, שתפילת תשלומי מנחה היא תפילת חובה. והוא אכן נסתפק בזה, איזה תפילה צריך להקדים, שיתכן שאף שבכל תפילת תשלומין צריך להקדים את התפילה של עכשיו, מכל מקום בתשלומי מנחה בערבית, אולי יש להקדים את תשלומי המנחה לפני ערבית, שכן תפילת התשלומין היא חובה ותפילת ערבית אינה אלא רשות. עיין שם. וכן העירו כמה אחרונים (דעת תורה סוף סי' קכו; מנחת פיתים אר"ח סי' קח) על המהרי"ל הנ"ל, שאיך אפשר לצאת תפילת התשלומין בברכת מעין שבע, והרי היא חובה, משום שבא לתשלומי מנחה.

גם בדברי הרש"ש (ברכות כו.) מצינו שנקט שתפילת תשלומי מנחה יש לו דין תפילת רשות, ודלא כפרי מגדים. וכתב

מנחה הוא חובה. ולכן פסק שמי ששכח להתפלל מנחה בערב שבת, שמתפלל ערבית שתים בשבת, אם שכח להזכיר של שבת בתפילה הראשונה יכול לסמוך על ברכת מעין שבע ששומע מהשליח ציבור¹, מאחר שתפילת ערבית רשות כמבואר בטור ובית יוסף (אר"ח סי' רסח)², אבל אם שכח להזכיר של שבת בתפילה השנייה שהוא השלמת מנחה, אין עולה לו ברכת מעין שבע לזה, שכן התפילה השנייה חמורה מהראשונה, שהיא חובה, משום שהוא למנחה, ותפילת מנחה הוא תפילת חובה. עכ"ד.

אולם בתהלה לדוד (סי' קח אות יב) העיר על הפרי מגדים, שאם כדבריו שאף שתפילת ערבית הוא רשות, מכל מקום תשלומי מנחה בערבית הוא חובה, היה לו להקדים את תפילת התשלומין לפני תפילת ערבית, שודאי יש להקדים תפילת חובה לפני תפילת רשות, ובשו"ע (שם סעי' י) מפורש שמקדימים תפילת ערבית לפני תפילת התשלומין.

מבח טענה זו הכריח התהלה לדוד שלא כהפרי מגדים, אלא שגם תפילת תשלומי מנחה אינו חובה אלא רשות, שאף שעצם תפילת מנחה בזמנה הוא חובה, מכל מקום כשהוא בזמן תפילת

ג. ראה מה שהארכנו בענין אם יחיד יוצא בברכת מעין שבע, ובגדר השלמה בברכת מעין שבע, במקום אחר (חיי שרה תש"פ).

ד. ומדבריהם מוכח לכאורה שלא כדברי היעב"ץ המובא למעלה (הערה א), הסובר שבשבת גם תפילת ערבית הוא חובה, שהרי הם מבארים מה שבלי שבת יוצא במעין שבע הוא משום שתפילת ערבית רשות, מוכח שגם בשבת תפילת ערבית רשות.

הטעם בזה, שלא יתכן שתפילת ההשלמה תהא עדיפה על פני התפילה בזמנה, ולכן אם הערבית שהוא בזמנו אינו אלא רשות, הוא הדין לתשלומי מנחה שלאחריו שגם כן אינו אלא רשות. והביא סעד לזה ממה שנפסק בשו"ע (או"ח סי' קח סעי' ג) שאי אפשר להשלים אלא בזמן התפילה הסמוכה, הרי שתפילת התשלומין נטפלת לתפילה העיקרית, ואם כן מובן שלא יתכן שיהא חמור ממנו.

מח' הבאר היטב והמאמר מרדכי

בהנ"ל

עוד מצינו שנחלקו בדבר זה הבאר היטב (או"ח סי' קח ס"ק יז) והמאמר מרדכי (שם). ודבריהם מוסבים על קושיית התוס' שהבאנו למעלה (ד"ה התוס'), למה צריך לטעם שאין מקבלים עדות החודש בלילה כדי לומר שבשכח יעלה ויבא בערבית אינו חוזר, תיפוק ליה משום שתפילת

ערבית רשות, וכתב הבאר היטב ליישב, שצריך לטעם שאין מקדשין את החודש בלילה, לאופן שלא התפלל מנחה וצריך להתפלל שנים בערבית, שבזה אין די בטעם שתפילת ערבית רשות, שכן התפילה השניה שהוא לתשלומי מנחה הוא חובה, ולכן צריך לטעם שאין מקדשים את החודש בלילה". עכ"ד. ומפורש בדבריו כדעת הפרי מגדים, שתפילת תשלומי מנחה בערבית הוא חובה.

אך במאמר מרדכי (שם אות טו) תמה על הבאר היטב, שתפילת התשלומין ודאי נחשבת כמו עיקר התפילה של עכשיו, ואם התפילה של עכשיו הוא ערבית שהוא רשות, גם התשלומין של מנחה הוא רשות. ולכן גם באופן שמשלים בערבית של ראש חודש תפילת מנחה, אין צריך לטעם שאין מקדשין

ה. אולם יש להעיר על תירוץ זה, על פי מה שכתב המגן אברהם (סי' קח ס"ק יז), בטעה ולא התפלל מנחה בערב שבת, שצריך להתפלל ערבית שנים בליל שבת, וטעה והתפלל בתפילת התשלומין תפילה של חול, שאינו חוזר ומתפלל, שמאחר שתפילה זו היא תשלומין של חול, יצא בדיעבד בתפילה של חול, עכ"ד. ולפי זה לכאורה הוא הדין במתפלל תפילת תשלומין בליל ראש חודש להשלים תפילת מנחה של ערב חודש, שלא היה חוזר ומתפלל אם לא אמר יעלה ויבא בתפילה השניה אף אם היה תפילת התשלומין חובה, ואף אם לא היה הטעם שאין מקדשין בלילה, מאחר שמשלים תפילה של חול ולא תפילה של ראש חודש לכן יוצא בדיעבד אף ללא הזכרת ראש חודש. ואף שהט"ז (שם ס"ק ח) חולק וסובר שלא יצא וחוזר ומתפלל תפילת תשלומין, מכל מקום המשנה ברורה (שם ס"ק נה) מכריע כהמגן אברהם.

אמנם מכל מקום עדיין עלתה תירוצו של הבאר היטב, באופן ששכח להתפלל מנחה ביום ראשון של ראש חודש, וצריך להתפלל ערבית שנים בליל שני של ראש חודש, שבזה היה צריך לחזור ולהתפלל אם לא הזכיר יעלה ויבא בתפילת התשלומין, שהרי גם בתפילת המנחה היה ראש חודש, ולכן אם תפילת תשלומי מנחה היא תפילת חובה היה צריך לחזור ולהתפלל, ולכן צריך לטעם שאין מקדשין בלילה.

חובה, כדי שיוכל להתפלל את תפילת התשלומין. ומתפלל קודם את עיקר התפילה, ואחר כך מתפלל תפילה שניה לתשלומין, ומסיק שם: 'וראה זה דבר חדש, ונכון הוא לדעתי בעזרת השם'.

לאור סברא זו הכריע רבי שלמה קלוגר שם להלכה, שמי ששכח להתפלל מנחה של ערב שבת, שצריך להתפלל ערבית של שתיים, שלא רק את תפילת התשלומין אינו יוצא בברכת מעין שבע, מאחר שהוא בא להשלמת תפילת החובה, אלא אף לשם התפילה הראשונה שהוא לשם ערבית אינו יוצא בברכת מעין שבע. שבאופן כזה שצריך להשלים מנחה, הרי גם תפילת הערבית הוא חובה, ולתפילת חובה אינו מועיל לצאת בברכת מעין שבע רק בתפילת רשות. ע"כ דבריו.

באמור למעלה, התהלה לדוד הוכיח כדבריו שתשלומי מנחה רשות, שכן אם היתה חובה, היה לנו להקדים את תפילת התשלומין לפני התפילת ערבית שבזמנה. אך לפי דברי רבי שלמה קלוגר לא קשה מידי, שהרי לדעתו באופן שצריך להשלים את תפילת המנחה, אם כן גם תפילת הערבית בזמנה הוא חובה, ואם כן מובן מה שאין מקדימים להתפלל את תפילת התשלומין.

גם קושיית התוס' ממעריב של ראש חודש מיושבת יותר לפי רבי שלמה קלוגר. שלמעלה הבאנו תירוץ של הבאר היטב הסובר שבמקום תשלומי מנחה, תפילת התשלומין הוא חובה, ולכן צריך

בלילה, ודי בזה שתפילת ערבית רשות, וקושיית התוס' במקומה עומדת, וצריך לתרץ כפי שתירצו שם שתפילת ערבית רשות רק במקום מצוה עוברת וכנ"ל. ע"כ דברי המאמר מרדכי. ומבואר בדבריו, שגם הוא נקט בפשיטות שתשלומי מנחה בערבית רשות, וכדעת הרש"ש והתהלה לדוד.

ש"י רש"ק שבמקום תשלומין

גם הערבית נעשה חובה

אמנם מצינו בדבר זה עוד שיטה נוספת ומיוחדת, והוא שיטת רבי שלמה קלוגר, שכתב בשו"ת האלף לך שלמה (אור"ח סי' נג) לחדש, שבאופן שצריך להשלים תפילת ערבית במנחה, לא רק שתפילת ההשלמה הוא חובה כהפרי מגדים ובאר היטב, אלא גם התפילה ערבית שהוא עיקר התפילה בזמנה הוא גם כן חובה. שאף שתפילת ערבית רשות, זה רק אם לא טעה בתפילת המנחה, אבל אם טעה במנחה וצריך תשלומין, מחויב להתפלל קודם את התפילה בזמנה, ואחר כך להשלים את המנחה.

ומעם הדבר, שהרי לא שייך תפילת תשלומין אלא בשעת התפילה הבאה, שאז מתפלל התפילה שמחויב עכשיו ואחר כך מתפלל עוד אחרת לתשלומין, והרי אם התפילה הראשונה תהיה של רשות, הרי לא ניכר בזה שהראשונה היא עיקר התפילה והשניה לתשלומין. ולכן באופן זה שצריך להתפלל תשלומין גם התפילת ערבית הוא

לטעם של אין מקדשין את החודש בלילה. אבל לדבריו לשון הגמ' עדיין צריך ישוב, שהרי שם מבואר שבערבית של ראש חודש אינו חוזר משום הטעם שאין מקדשין בלילה, ולפי הבאר היטב אין צריך לטעם זה אלא לתשלומי מנחה ולא לתפילת ערבית. אבל לפי רבי שלמה קלוגר מיושב היטב, שהרי באופן שצריך להשלים תפילת המנחה גם תפילת הערבית שלפניו הוא חובה, ולכן גם לתפילת ערבית צריך לטעם שאין מקדשין בלילה, ואין די בטעם שתפילת ערבית רשות.

ההכרעה במקום מצוה עוברת להני"ף נחזור לתחילת דברינו, שחקרנו במי שיש לו מצוה עוברת וצריך להתפלל ערבית עם תשלומי מנחה, מה דינו.

ולהני"ל נמצא לכאורה, שלפי הרש"ש והמאמר מרדכי והתהלה לדוד הסוברים שגם תשלומי המנחה הם רשות, לא שייך להסתפק בזה, וודאי יש לו לקיים את המצוה העוברת. ולפי הפרי מגדים והבאר היטב שתשלומי מנחה חובה, אם כן כשעומד אחר תפילת הערבית לפני תפילת התשלומין ודאי צריך להתפלל ולא לקיים את המצוה, שכן תפילת חובה דוחה מצוה עוברת, אבל אם עומד לפני שהתחיל להתפלל ערבית, יתכן שיש לו לקיים את המצוה, שכן תפילה זו שעומד להתפלל עכשיו אינה אלא תפילה רשות. אבל לפי רבי שלמה קלוגר אף לפני התפילה הראשונה יש לו להתפלל ולא לקיים את המצוה, שכן לדעתו באופן שצריך להשלים מנחה, גם תפילת הערבית הוא חובה.

